

ЗАПРОШУЄМО ДО ДИСКУСІЇ

УДК 911(477)

doi: 10.15407/ugz2016.02.064

Б.О. Чернов*Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди*

ДО ПИТАННЯ ПРО «ПРИНЦИПОВУ МОДЕРНІЗАЦІЮ» ВІТЧИЗНЯНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Продовжуючи дискусію про предметну область географії (УГЖ № 1 – 2016), акцентуємо увагу на питанні неправомірності заміни поняття «географічна оболонка» на «ландшафтну оболонку» цитуванням висловлювань окремих учених, подекуди не зовсім точних. Висловлено занепокоєння передчасними «похоронами» фізичної географії з наданням переваги дочірній науці фізичної географії – «ландшафтознавству». Наголошено, що фізико-географи мають активніше висловлювати свою позицію щодо цих питань на географічних форумах та у публікаціях.

Ключові слова: географічна оболонка; ландшафтна оболонка; форми руху матерії; класифікація наук; фізична географія; суспільна географія.

B.O. Chernov*Grygorii Skovoroda Pereiaslav-Khmel'nitskii State Pedagogical University*
ON «FUNDAMENTAL MODERNIZATION» OF NATIONAL GEOGRAPHY

Continuing the discussion on the subject of geography (UGJ number 1 - 2016), we focus attention on the issue of improper substitution of concepts - "geographical shell" for "landscape shell" based on citing statements of some scientists, sometimes not quite accurate. The concern has been expressed for premature «burial» of physical geography followed by shifting preference to the physical geography's supplemental science - «Landscape». It has been emphasized that physical geographers should express their position on those issues more actively at geographical forums and in publications.

Keywords: geographical shell; landscape shell; forms of motion; classification of sciences; physical geography; social geography.

Актуальність дослідження

Вміщена в УГЖ № 1–2016 стаття д. г. н., професора О. Г. Топчієва [18] спонукає до серйозних роздумів про долю географії, особливо фізичної географії, стосовно якої дедалі частіше географи декларують повну заміну її на ландшафтознавство. Спостерігаючи за розвитком географії за останні 50 років, складається враження, що географи просто не мають ні наукових ідей щодо фізичної географії, ні бажання розвивати цю науку. А ідеї були! І фізико-географи чомусь не змогли їх усвідомити і розвивати далі. Наразі це питання стає особливо актуальним, особливо коли йдеться про самé існування географії як науки, наукової дисципліни, її «приховування» у загальному понятті «науки про Землю».

Виклад основного матеріалу

Вже перші намічені професором О. Г. Топчієвим «актуальні методологічні питання» викликають не тільки роздуми, а заперечення й уточнення викладених нижче тлумачень цих положень.

Автор починає виклад основного матеріалу з «найбільш складних і актуальних методологічних питань». Перше – «співвідношення та розмежування галузевих та інтегрованих підходів у сучасному визначенні предмета географічної науки». Питання дійсно з трьох запропонованих автором найскладніше, оскільки «позначає проблему складу земної оболонки (?) і співвідношення понять «географічна оболонка» та «ландшафтна оболонка». Подібне співвідношення було досліджене [19,

20 та ін.], тому обмежимося стислим розглядом ключових понять, що стосуються цього питання.

Аналіз розвитку ландшафтознавства як науки одразу висвітлив кілька проблем, серед яких найголовнішою є проблема «розмежування об'єкта дослідження фізичної географії і ландшафтознавства».

Як відомо, об'єктом фізичної географії А.О. Григор'єв запропонував вважати *фізико-географічну оболонку* Землі, розглядаючи її як загалом, так і за різними територіальними градаціями. С.В. Калеснік запропонував фізико-географічну оболонку А.О. Григор'єва називати *географічною оболонкою*. Назва одразу закріпилася в географічній науці і набула широкого застосування, хоч були й синоніми – *біогеоносфера* І.М. Забеліна, *географічна сфера* Д.Л. Арманда, *симмісфера* М.М. Сваткова і *ландшафтна оболонка* Ю.К. Єфремова.

Але у цей період на арену рішуче вийшла новонароджена дочірня наука фізичної географії – *ландшафтознавство*, і «Ю. К. Єфремов у 1950-му році запропонував замінити поняття» географічна оболонка терміном – *ландшафтна оболонка*. До нього приєднався й С. В. Калеснік, знехтувавши географічною оболонкою. Єдиним мотивом подібної зміни у Ю. К. Єфремова слугує міркування, що визначення географії як науки про географічну оболонку Землі звучить як тавтологія, нічого не пояснюючи» [11, с. 9, 8].

На цю ситуацію блискуче зреагував Ф.М. Мільков, запропонувавши наступне: «Уявляється доцільним розрізнити всередині географічної обо-

лонки особливу ландшафтну сферу, яка є зоною прямого зіткнення і активної взаємодії літосфери, атмосфери і гідросфери. За насиченістю органічним життям **ландшафтна сфера являє собою біологічний фокус (?) географічної оболонки Землі**. Елементи взаємопроникнення і взаємодії атмосфери, гідросфери і літосфери, як прояв органічного життя, властиві усій товщі географічної оболонки, але **безпосереднє, пряме зіткнення їх, яке супроводжується спалахом життєвих процесів, притаманне тільки одній ландшафтній сфері**» [11, с. 13; тут і далі виділено – Б. Ч.].

Одночасно з Ф.М. Мільковим аналогічно висловився й А.Г. Ісаченко: «...географічну оболонку мислимо вивчати у двох аспектах: 1) як ціле і 2) за окремими структурними частинами – географічними комплексами. Перше становить завдання загального землезнавства, друге – ландшафтознавства». І уточнив: «Розділ фізичної географії – вчення про основні закономірності територіальної географічної диференціації (куди входить, зокрема, й вчення про зони природи) – є вже переходом до ландшафтознавства (?)» [4, с. 6-7]. Додав своє бачення і В.С. Преображенський: оскільки «географічна оболонка в цілому є природним комплексом високого рангу, то вивчення її як цілісного утворення цілком правомірне (?) ландшафтознавством. ...Виділяти окремо в самостійні науки фізичну географію і ландшафтознавство примушує тільки традиція (?) та необхідність усебічного ретельного вивчення геосистем різного рангу для потреб народного господарства. Проте з часом вивчення географічної оболонки в цілому буде завданням ландшафтознавства» [17, с. 45; що майже і відбулося – Б. Ч.].

Проаналізувавши праці з ландшафтознавства, М.Ф. Веклич дійшов висновку, що «**ландшафтознавство – це самостійна наука і у той же час частина** (а не галузь) **фізичної географії**, яка досліджує сучасні ландшафти (геомери, геокомплекси), їх сукупності, **сучасну ландшафтну оболонку Землі**» [1, с. 48]. А що ж вивчає фізична географія? Відповідь відсутня.

Більшість учених, погодившись з появою нової частини фізичної географії, у визначенні об'єкта і предмета фізичної географії і ландшафтознавства не досягли єдності: А.О. Григор'єв виділив «фізико-географічну оболонку», С.В. Калеснік – «географічну оболонку», Ю.К. Єфремов (за ним, змінивши власну думку, С.В. Калеснік) – «ландшафтну оболонку». До них приєднався В.С. Преображенський і М.Ф. Веклич. Деякі автори (Я. Демен, М. Данова, К. Мішев, А.А. Макуніна та ін.) також схиляються до ландшафтної сфери («геосфери»), а у Д. Л. Арманда – «природна ландшафтна сфера, змінена людиною».

Ф.М. Мільков знайшов вихід: він залишив «географічну оболонку» об'єктом дослідження фізичної

географії, але помістив всередині її «особливу ландшафтну сферу, яка є зоною прямого зіткнення й активної взаємодії літосфери, атмосфери і гідросфери» та «являє собою біологічний фокус».

Отже, фізична географія залишилася оголеною, оскільки її об'єкт – «географічна оболонка» став оголеним і нежиттєздатним, бо жива речовина, яка й створила географічну оболонку, «перейшла» до ландшафтної оболонки, хоч Ф.М. Мільков і зазначає, що «елементи взаємопроникнення і взаємодії атмосфери, гідросфери і літосфери, як прояв органічного життя, властиві усій географічній оболонці». Проте він тут же наголошує: «але безпосереднє пряме зіткнення їх, яке супроводжується спалахом життєвих процесів, **притаманне тільки одній ландшафтній сфері**». Виявляється, що в географічній оболонці не відбувається «безпосереднє пряме зіткнення» природних компонентів, хоч про взаємозв'язок і взаємовплив компонентів у географічній оболонці говорили В.І. Вернадський, і А.О. Григор'єв і багато інших вчених. Залишилась географічна оболонка мертвою, як це було на початку формування планети Земля 5 млрд років тому.

Тим більше стає тривожно, що О. Г. Топчієв пише як про вже здійснений факт: «Термін «ландшафтна оболонка» вже набув поширення у вітчизняній географії... Процеси соціогенезу, техногенезу, культурогенезу зумовлюють диференціацію географічної оболонки, яка вже включає не лише природні комплекси, а й соціально-економічні, **і стає ландшафтною оболонкою**» (с.66). Крім того, автор опікується тим, що «географи усвідомлюють необхідність розгляду ландшафтної оболонки як цілісного феномена і декларують його у програмах досліджень як комплексний і навіть інтегрований підхід (??). Але його теоретико-методологічна розробка, на жаль, лишається вкрай недостатньою. Згадаймо, зокрема, дискусію щодо включення-невключення антропосфери до складу ландшафтної оболонки, яка триває й донині» (с.66).

Але це не так. За М.Д. Гродзинським, вже наприкінці XIX – початку XX ст. спільним для німецьких географів було розуміння ландшафту як території, в межах якої специфічно взаємодіють нежива природа, біота та людське населення, або, за А. Геттнером (1927), – літосфера, атмосфера, гідросфера, біосфера та антропосфера. Крім того, «системне розуміння ландшафту та ускладнення тих практичних завдань, на вирішення яких стали орієнтуватися географи, призвели до трансформації ландшафтознавства на терені колишнього СРСР та у Східній Європі. До складу ландшафту були остаточно введені продукти людської діяльності («антропогенні компоненти») і **поняття «ландшафт»** визнано **«родовим поняттям»**, що охоплює як чисто природні, так і антропогенно-природні утворення»: «Ландшафт – це територіальна система, що складається із природних, або природних і ан-

тропогенних компонентів, які взаємодіють між собою, а також комплексів більш низького таксономічного рангу» [3, с. 22].

Щодо твердження О.Г. Топчієва про те, що «в системі географічних наук ще немає напрями чи дисципліни, які б розглядали ландшафтну оболонку як цілісний об'єкт» (с. 66), це не відповідає дійсності. Є фундаментальна монографія у двох томах М.Д. Гродзинського. Т. 1. «Пізнання ландшафту: місце і простір»; Т. 2. «Пізнання ландшафту: зміни» (2006). Зроблені автором узагальнення дають можливість природничо-науковому ландшафтознавству по-новому і ширше поглянути на об'єкт своїх досліджень, а загальність поняття ландшафту можна застосовувати для пізнання економічних, політичних, культурологічних й інших цілісностей.

Отже, з ландшафтознавством стає усе зрозуміло – нова наука. Але, «що ж буде з фізичною географією? Що сьогодні є об'єктом дослідження фізичної географії? І, взагалі, про яку фізичну географію ми говоримо, якої вже немає? То чому ми не наважувомось визнати це? Можливо дійсно правий В.С. Преображенський, коли говорить, що «...з часом, вивчення географічної оболонки в цілому буде завданням ландшафтознавства?». Можливо час настав?

Вважаємо, що ні. Фізична географія займала і займатиме почесне місце в колі географічних наук. Об'єктивною основою класифікації наук є класифікація форм руху матерії запропонована Ф.Енгельсом, і має такий ієрархічний ряд: механічна, фізична, хімічна, біологічна й соціальна. Тут потрібно зазначити, що характеризуючи політичну економію, Ф.Енгельс у праці «Анти-Дюринг» охарактеризував і економічну форму руху, що дало нам підстави говорити про соціально-економічну форму руху матерії [22].

На підставі ґрунтовних досліджень до цієї класифікації вчені внесли істотні доповнення. Б.М. Кедров обґрунтував методологічну основу геологічної форми руху матерії [5 та ін.] і розвинув ідею Ф.Енгельса про дивергенцію розвитку природи на неорганічну й органічну [6, с. 265-270; 5, с. 44-45 та ін.], яка починається з моменту виникнення на планеті Земля життя, тобто близько 4,0 – 4,5 млрд років тому [13, с. 60] (Ніколов Т. вказує 3,8-4,0 [15], у підручниках «Геологія» В.Д. Войлошнікова та шкільному «Фізична географія України» (2002) – 3,8 млрд років [2; 21], у О.Г. Топчієва – 3,5 млрд років).

Отже, від хімії розходяться дві гілки: «*гілка органічної хімії*», що веде через біохімію до біотичних істот, і *гілка неорганічної хімії*, що веде через кристалографію до мінеральних утворень». Цим гілкам відповідають геологічна й біологічна форми руху матерії.

Але розвиток неживої природи на стадії геологічної форми руху матерії не завершується. Спираючись на діалектичні критерії виділення форм руху матерії, дані геологічної та географічної наук, В.С. Лямін дійшов висновку, що «розвиток неживої природи в умовах Землі не закінчується на рівні геологічної організації матерії, породжує вищу для неорганічної природи **географічну форму руху матерії**» [9 та інші]. Тобто, починаючи з хімічної форми руху матерії, розвиток неживої природи на Землі становить такий послідовний ряд, у якому кожна форма руху матерії «природно породжує вищу форму: **фізична – хімічна – геологічна – географічна**. У цьому ряду географічна форма руху матерії йде за геологічною, як найвища з відомих нам форм руху матерії в неорганічній природі» [9, с. 123]. Другий ряд має такий вигляд: **фізична – хімічна – біологічна – соціально-економічна**. Окремі форми руху матерії корелюють з відповідними науками.

Взаємовідносини фізичної географії, в основі якої лежить географічна форма руху матерії, і суспільної географії, яка відповідає соціально-економічній формі руху матерії, становлять два «центральних ядра географічної науки» (термін Поля Клаваля).

Запропоноване теоретико-методологічне обґрунтування класифікації форм руху матерії та на її основі – класифікації наук змінили географічну науку. Географам радіти б, але дехто прийняв таку класифікацію неоднозначно і, на жаль, не всі навіть провідні географи відчули її революційне значення для розвитку географії загалом і кожної її окремої ланки. Потрібно було переглянути свою позицію, подумати про наступні фундаментальні географічні дослідження, які б розвивали й доповнювали запропоновану теорію. Проте, замість об'єктивного аналізу, теорію почали суворо критикувати, навіть з елементами критиканства.

Категорично висловився про форми руху матерії й відомий географ професор О.І. Шаблій у монографії «Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії»: «Ще донедавна в умовах тоталітаризму вчені змушені були дотримуватись **фальшивого марксо-енгельсівського положення (?)**, що об'єктом кожної науки є відповідна *форма руху матерії*. Нібито механіка вивчає механічну, фізика – фізичну, хімія – хімічну, біологія – біологічну, а суспільствознавство – суспільну форму руху матерії... **Зводити об'єкти наук до декількох вище названих форм руху матерії та ще придумувати «нові» форми її руху** («географічну», «геоморфологічну» і т.п.) **в наш час є анахронізмом**, тобто не відповідає духу часу» [23, с. 20-21].

Стверджуючи це, автор наводить такі докази неприйняття цього вчення: «...від кінця ХІХ ст., коли було висунуте таке положення, наука надзвичайно ускладнилась. Багато наук вивчають не

лише т. зв. матеріальну, але й духовну сферу дійсності (філософія, логіка, математика тощо), кожна наука досліджує історію свого розвитку, виникли наукові дисципліни, завданням яких є вивчення процесів управління, пов'язаних з циркуляцією інформації (інформатика, кібернетика та ін.). З'явилися наукові дисципліни і напрямки на стику наук і як результат їх інтеграції (наприклад соціальна екологія) [23, с.21]. Але ж соціально-економічна форма руху є «центральною ядром суспільної науки!» Розвинути б це положення, а не зводити до «анахронізму», правда, на заваді стало оте «*фальшиве марксо-енгельсівське положення*» про форми руху матерії!. З цього приводу М.Д. Гродзинський відзначив: «Діалектичний матеріалізм не можна огульно охаювати, що властиво частині науковців, які щойно вивільнилися із лещат марксизму. Не деформований ідеологією, він логічний і глибокий, й інтерпретації ландшафту на його основі (у нас – географії – Б. Ч.) позначені такою саме логікою і глибиною» [3, с. 82].

Не зовсім коректно вважати, що «із зародженням життя (близько 3,5 млрд років тому) абіотичний розвиток Землі змінюється біотичним, у складі геосфер (яких?) формується біосфера» (с. 66). Насправді біосфера почала формуватися у складі тільки гідросфери, оскільки живі істоти – водорості цианей – зародились саме у воді Світового океану і на суходіл вперше вийшли тільки 2 млрд років тому, коли утворився озоновий шар. Це стоїть й твердження, що «так само з появою людини (понад 1,5 млн років тому) формується антропосфера (соціосфера?) і починає діяти новий чинник розвитку географічної оболонки – людина (суспільство?)». По-перше, найдавніша людина відома 2,9-2,8 млн років тому, а вже людина вміла (*Homo habilis*) з'явилась 2 млн років тому, і вона жила у злагоді з біосферою [2, с. 228; 8, с. 110], а «соціосферу» ще й не згадували, її становлення пов'язують з початком формування суспільства людиною розумною.

Потребує уточнення й посилання О.Г. Топчієва на У.І. Мересте, який «методологічно обґрунтував цілісність земної (?) оболонки, а об'єктом географічних досліджень повинні бути не речі (матеріальні субстанції), не системи речей, а відношення та системи відношень» (с. 67), тобто абстрактні поняття. Це підтверджує й сам У.І. Мересте: «в такій формі, як ми сформулювали відповідні моделі-уявлення об'єктів фізичної і суспільної географії, вони звільнені від усього специфічного, властивого тільки одному з них, і в них збережені тільки загальні для обох риси. Тим самим в даному конкретному випадку доведено єдність відмінного і досягнута мета знаходження єдиного, достатньо загального об'єкта усіх частково географічних наук на рівні модельного пізнання» [10, с. 45].

Отже, це не «матеріальні субстанції», а тільки абстрактні моделі, «звільнені від усього специфічного», в них збережені лише загальні для обох (фізичної і суспільної географії – Б. Ч.) риси». Сучасні дослідження С.М. Порева доводять, що «науковість абстрактних синтетичних конструкцій, логіко-дедуктивних процедур та їх результатів, структур знання, що формуються теоретично, не можуть бути безпосередньо співвіднесені з явищами та процесами реального світу» [16, с. 202]. Після публікації у 1984 р. праці У.І. Мересте до нашої «провінції» не дійшло жодного модельно-об'єднувального дослідження вітчизняних географів. Можливо вони й були – не дійшли.

Проте, стало відомо, що з 70-х рр. ХХ ст. метод моделювання швидко захопив більшість географів. Це навіть відмічалось на Симпозіумі з математичного моделювання ХХІІІ-го МГК (1976). Але у цей час стало також відомо, що «розробка географічних моделей геосистем потребувала попереднього розв'язання кількох методологічних питань, пов'язаних з класифікацією геосистем, їх членуванням і побудовою функціональних зв'язків між підсистемами» (В.С. Матвеева, 1971), і інтерес відразу почав вщухати. Це підтвердило дослідження Gaile Gary. Він провів опитування 175 делегатів робочої групи математичних методів МГК і моделювання перед двома засіданнями у 1984 р (84 географи з 14 країн) і у 1988 р. (91 і 17 відповідно). З 21 названих методів методи моделювання назвали чотири географи. З 90-х рр. минулого століття почали шукати нові методи дослідження – методи моделювання виявились абстрактними і надзвичайно затратними. То для чого потрібно було посылатись на У. І. Мересте, який здійснив абстрактне «методологічне обґрунтування цілісної земної оболонки?»

Від абстрактних уявлень У.І. Мересте автор публікації переходить до коментування висловлювань зарубіжних географів: «Такий підхід поширений у визначенні предмета географічної науки американськими географами». Підхід до моделювання? Але названі (і не названі також) американські вчені не давали подібних визначень з праці «Наука и искусство географии: спектр взглядов учёных СССР и США; 1989, на яку посиляється О.Г. Топчієв. Так, Аллан Пред назвав 4 теми (дві з них процитовано), які збереглися у центрі уваги американських географів. Проте, як вважається, важливою для роздумів є саме третя тема, де А.Пред зазначає, що вчені вивчають «антропогенні процеси і сформовані людьми ландшафти, які породжені взаємодією соціальних, економічних і культурних процесів з певними природними системами» [14, с. 13], тобто, про предмет географії не йдеться. Також наведено незавершене висловлювання Стенлі П. Брауна, яке потребує допов-

нення, оскільки воно є досить важливим: «Вона (географія) зайнята пошуком і аналізом взаємозв'язків між науками про Землю і науками про суспільство і об'єктами, які вони вивчають» [14, с. 15]. Тобто, вище названий «підхід тут не поширений», натомість взаємозв'язок фізичної і суспільної географії чітко простежується.

Викликає подив фраза з висловлювань Джона Р. Матера, що «географія вивчає взаємодії людей з їх середовищем на локальному, регіональному і глобальному рівні», вона далі не продовжена, хоча розкриває важливу думку вченого на користь майбутньої єдиної географії: «Географія також повинна мати цілісний погляд на Землю і досліджувати її як єдину систему з багатьма складними взаємодіями і зворотними зв'язками між атмосферою, біосферою і океанічною підсистемами, які складають природу Землі, і між людьми, їх культурами, господарством, різними соціальними системами, які у свою чергу взаємодіють одне з одним» [14, с. 16].

Незрозумілим є й посилання на другорядні висловлювання В.Л. Каганського та А.Д. Акименка, при цьому поза увагою залишилися дійсно значущі для єдиної географії та перспективні дослідження А.А.Величка і В.М.Котлякова. А.А.Величко відзначає: «Людство нині не тільки свідок, а й головна причина одного з найголовніших рубежів усієї еволюції ландшафтної оболонки Землі – її переходу з чисто природної системи в природно-антропогенну систему, причому процес цей необернений, хоча антропогенний чинник формування ландшафтної оболонки ще надто незадовільно вивчений (на 1989 р. – Б. Ч.). Стає очевидним постановка як найважливішого завдання сучасної географії розвиток нового провідного наукового напрямку – вивчення закономірностей і механізмів антропогенного впливу на компоненти ландшафтної оболонки, а через них - і на ландшафтну оболонку загалом [14, с. 18].

Грунтовно висловився й В.М. Котляков, але вже про географічну оболонку і нову модель її досліджень. Він намітив конкретні завдання подолання тернистого шляху до майбутньої єдиної географії: «Існуюче поглиблення знань про загальні закономірності географічної оболонки Землі стає нині ключовою проблемою географії. Усе ще не зрозумілі просторово-часові закономірності взаємодії природи і суспільства, не дано оцінки негативних і позитивних результатів такої взаємодії, не розроблено прогнозування зміни природно-антропогенних геосистем і наукові основи керування ними. Нова робоча модель землезнавства формується, виходячи з уявлень про нерозривність двох головних гілок географічної науки: природничо-географічної, яка пізнає природні закономірності, і суспільно-географічної, яка пізнає соціально-економічні закономірності. Подібний підхід сприяє рішучому повороту географії до вивчення меха-

нізмів функціонування і розвитку природних, природно-технічних і соціально-економічних систем» [14, с. 18-19]. Як тут не згадати про два «центри географічної науки» і про їх взаємовплив і взаємозв'язок? Обгрунтувати б це!

Висновки

Професор О.Г. Топчієв у статті підняв надзвичайно важливі питання, які обговорювались у минулому столітті й нині набули нового звучання в умовах всесвітньої глобалізації й надшвидкого розвитку суспільства і науки. Проте можна вважати, що всі задекларовані питання поставлені лише навколо того, що «по-новому визначено предметні області фізичної та суспільної (соціально-економічної?) географії як наук», хоча є тільки розмірковування на цю тему і припущення без докладного обгрунтування. І «нове методологічне трактування предметів» тільки названо без обгрунтування відмінностей від вже існуючих. Про це сам автор зазначає, що теоретико-методологічна розробка «комплексного підходу і навіть інтегрованого підходу, на жаль, лишається вкрай недостатньою» (с.66). Крім того, бездоказово замінено поняття «географічна оболонка» на «ландшафтна оболонка», хоча відомо, що ландшафтознавча наука є (принаймні була при народженні) дочірнею гілкою фізичної географії.

Оскільки і фізична, і суспільна географія є «центральними ядрами географічної науки», в основі яких лежать форми руху матерії, вони виступають спільним ядром глобального світу і є ідеєю всезагальної взаємозалежності природи і суспільства. Тому й бажано починати дослідження саме з цих питань. Напевно, тоді й народяться «нововизначені предметні області», які матимуть загальний і цілісний об'єкт дослідження. Про це наголошує й Президент НАПН України В.Г. Кремень: «Глобалізація соціально-економічної діяльності є однією з головних тенденцій у розвитку сучасного світу, що не лише вирішально впливає на природу та економічне життя, але й тягне за собою політичні (внутрішні і міжнародні), соціальні і, звичайно, культурно-цивілізаційні наслідки» [7, с. 442].

При дослідженні цієї проблеми потрібно зважати й на «докази?» Ф.М. Мількова та інших про те, що «ландшафтна сфера являє собою біологічний фокус географічної оболонки Землі...а елементи взаємопроникнення і взаємодії атмосфери, гідросфери і літосфери ...є притаманними тільки (??) одній ландшафтній сфері». Тобто, місця для людини і взагалі суспільства там нема, а географічна оболонка залишена оголеною, хоч і почала формуватись з моменту акреції Землі.

Отже, є над чим подумати, зважити, обговорити на авторитетних географічних форумах та на сторінках «Українського географічного журналу» й інших видань.

References [Література]

- Veklich M.F. (1990). *Basics paleolandscape science*. Ch. Ed. V.I. Galitskii, Ukrainian Academy of Sciences. Department of Geography of S.I. Subbotin Institute of Geophysics. Kiev: Naukova Dumka. [In Russian].
[Веклич М. Ф. Основы палеоландшафтоведения / отв. ред. В. И. Галицкий; АН УССР. Отделение географии Института геофизики им. С. И. Субботина. – К.: Наук. думка, 1990. – 192 с.]
- Voiloshnikov V.D. (1979). *Geology: the methods of the Earth past reconstruction. The geological history of the Earth: Textbook*. Ed. V.E. Khain. Moscow: Prosveshchenie. [In Russian].
[Войлошиников В. Д. Геология: Методы реконструкции прошлого Земли. Геологическая история Земли: Учебное пособие / под ред. В. Е. Хайна. – М.: Просвещение, 1979. – 272 с.]
- Grodzynskiy M.D. (2005). *Study of the landscape: the place and space: a monograph in 2 vols*. Kyiv: Kyiv University Publishing and printing center. Vol. 1. [In Ukrainian].
[Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: монографія у 2-х т. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – Т. 1. – 431 с.]
- Isachenko A. G. (1965). *Basics of landscape and physical-geographical zoning*. Moscow: Vyschaia shkola. [In Russian].
[Исаченко А. Г. Основы ландшафтоведения и физико-географическое районирование. – М.: Высшая школа, 1965. – 327 с.]
- Kedrov V.M. (1985). *Classification of Sciences: Karl Marx prediction on the science of the future*. Moscow: Mysl. [In Russian].
[Кедров В.М. Классификация наук: Прогноз К.Маркса о науке будущего. – М.: Мысль, 1985. – 1985. – 543 с.]
- Kedrov V.M. (1962). *The nature sciences subject and relationships*. Moscow: Politizdat, 264-270. [In Russian].
[Кедров В.М. Предмет и взаимосвязь естественных наук. – М.: Политиздат, 1962. – С. 264-270.]
- Kremen V.G. (2010). *The philosophy of national idea: the man, the education, the society*. Rev. ed. Kyiv: Gramota. [In Ukrainian].
[Кремень В. Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. – Вид. перероблене. – К.: Грамота, 2010. – 576 с.]
- Lamberg D. (1991). *Prehistoric man: Cambridge guide* (translated from English by V.Z. Mahlyn). Leningrad: Nedra. [In Russian].
[Ламберг Д. Доисторический человек: Кембриджский путеводитель [пер. с англ. В.З.Махлына]. – Л.: Недра, 1991. – 256 с.]
- Liamin V.S. (1978). *Geography and society: Philosophical and sociological problems of geography*. Moscow: Mysl. [In Russian].
[Лямин В.С. География и общество: Философские и социологические проблемы географии. – М.: Мысль, 1978. – 309 с.]
- Meriste U. I., S.Ya Nymnik. (1984). *Modern geography: Theory issues*. Moscow: Mysl. [In Russian].
[Меристе У. И., С. Я. Ныммик. Современная география: вопросы теории. – М.: Мысль, 1984. – 296 с.]
- Milkov F.N. (1967). *The main issues of physical geography; the textbook*. Moscow: Vyschaia shkola. [In Russian].
[Мильков Ф. Н. Основные проблемы физической географии; учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1967. – 251 с.]
- Milkov F.N. (1990). *General soil science: the textbook for students of geography at spec. universities*. Moscow: Vyschaia shkola. [In Russian].
[Мильков Ф. Н. Общее землеведение: учебник для студ. географ. спец. вузов. – М.: Высшая школа, 1990. – 335 с.]
- Moroz S.A. (1996). *The history of the Earth's biosphere: In 2 books. Book. 2.: Geologic paleontological existence story: Textbook*. Kyiv: Zapovit. [In Ukrainian].
[Мороз С. А. Історія біосфери Землі: У 2 кн. Кн. 2.: Геологопалеонтологічний життєпис: Навчальний посібник. – К.: Заповіт, 1996. – 422 с.]
- Science and art of geography: the spectrum of the USSR and the USA scientists' views* (Comp. and Ed. V.V. Annekov and John D. Demko...) (1989). Moscow: Progress. [In Russian].
[Наука и искусство географии: спектр взглядов учёных СССР и США [сост. и ред. В. В. Аннеков и Дж. Д. Демко]. – М.: Прогресс, 1989. – 200 с.]
- Nikolov T. (1986). *The long road of life* (transl. from Bulg. by L.N. Sholpo; Ed. I.S. Barsky). Moscow: Mir. [In Russian].
[Николов Т. Долгий путь жизни [пер. с болг. Л.Н.Шолпо; под ред. И.С. Барского]. – М.: Мир, 1986. – 167 с.]
- Porev S.M. (2012). *University and science. Epistemology, methodology and pedagogy of knowledge production: monograph*. Kyiv: Himdzhest. [In Ukrainian].
[Порев С. М. Університет і наука. Епістемологія, методологія і педагогіка виробництв знань: монографія. – К.: Хімджест, 2012. – 384 с.]
- Preobrazhenskii V.S. (1981). *Landscapes in science and practice*. Moscow: Znaniie. [In Russian].
[Преображенский В. С. Ландшафты в науке и практике. – М.: Знание, 1981. – 48 с.]
- Topchiiev O.H. (2016). Subject field of geography and its modern methodological transformation. *Ukrainian Geographical Journal*, 1, 64 - 69. [In Ukrainian].
[Топчієв О.Г. Предметна область географії на її сучасні методологічні трансформації // Укр. геогр. журн. – 2016. – №1. – С. 64-69.]
- Chernov V.O. (2011). Historiography of the «landscape» concept development in the 80-90ies of the XX century geographical opinion. *Scientific notes of the Vinnitsa ped. Univ. Geography series*. Vol. 22, 51-56. [In Ukrainian].
[Чернов В.О. Історіографія розвитку поняття «ландшафт» в географічній думці 80-90-х рр. XX ст. // Наук. записки Він. пед. ун-ту. Серія географія. – 2011. – Вип. 22. – С. 51-56.]
- Chernov V.O. (2011). The development of ideas about landscape studies in the national and foreign geographical opinion. *History of Ukrainian geography. Ukrainian scientific-theor. journal*. Ternopil. Vol. 24, 48-53. [In Ukrainian].
[Чернов В.О. Розвиток уявлень про ландшафтознавство у вітчизняній та зарубіжній географічній думці // Історія української географії. Всеукр. наук-теор. часопис. – Тернопіль, 2011. – Вип. 24. – С. 48-53.]
- Chernov V.O. (2002). *Physical Geography of Ukraine: textbook for the 8th grade of secondary schools*. Kyiv: Rad. shkola (2nd edition 2004). [In Ukrainian].
[Чернов В.О. Фізична географія України: Підручник для 8 кл. загальноосв. навч. закладів. – К.: Рад. школа, 2002. – 254 с. (2-ге видання 2004).]
- Chernov V.O. (2003). The methodological fundamental of economic geography. *Geography and today: Coll. of sci. papers of M.P. Dragomanov*. Kyiv. Nat. Ped. Univ. Kyiv: Univ. Publ., Vol. 9, 3-29. [In Ukrainian].
[Чернов В.О. Методологічна основа економічної географії // Географія і сучасність: Зб. наук праць Київ. нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во ун-ту, 2003. – Вип. 9. – С. 3-29.]
- Shablui O.I. (2001). *Social geography: theory, history, Ukrainian studios*. Lviv: Publ. of Ivan Franko Lviv National University. [In Ukrainian].
[Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. – Львів: Вид-во ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 744 с.]